

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ ЗДОРОВ'Я ТА ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ
Кафедра фізичної терапії, реабілітації, спеціальної
та інклюзивної освіти**

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Декан факультету здоров'я та
фізичного виховання
Едуард СИВОХОП
« 27 » червня 2024 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ОСНОВИ ЛОГОПЕДІЇ

Рівень вищої освіти	перший (бакалаврський) рівень
Галузь знань	01 освіта/педагогіка
Спеціальність	016 Спеціальна освіта
Спеціалізація (за наявності)	016.02 Спеціальна освіта. Олігофренопедагогіка
Освітня програма	Олігофренопедагогіка. Здоров'я людини.
Статус дисципліни	вибіркова
Мова навчання	українська

Ужгород 2024

Робоча програма навчальної дисципліни «**Основи логопедії**» для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня галузі знань **01 освіта/педагогіка спеціальності 016 Спеціальна освіта спеціалізації 016.02 Спеціальна освіта. Олігофренопедагогіка** освітньої програми «**Олігофренопедагогіка. Здоров'я людини**»

Розробник: Оксана ГАЯШ, к. пед. н., доцент кафедри фізичної терапії, реабілітації, спеціальної та інклюзивної освіти

Робочу програму розглянуто та затверджено на засіданні кафедри фізичної терапії, реабілітації, спеціальної та інклюзивної освіти протокол № 15 від «26» червня 2024 р.

Завідувач кафедри /Ярослав ФІЛАК/

Схвалено науково-методичною комісією факультету здоров'я та фізичного виховання протокол № 12 від «27» червня 2024 р.

Голова науково-методичної комісії /Фелікс ФІЛАК/

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Розподіл годин за навчальним планом	
	Денна форма навчання	Заочна форма навчання
Кількість кредитів ЄКТС – 4	Рік підготовки:	
Загальна кількість годин – 120	3-й	4-й
Кількість модулів – 2	Семестр:	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 4 самостійної роботи студента –	6-й	7-й
	Лекції:	
	26	12
	Практичні (семінарські):	
	34	6
Вид підсумкового контролю: залік	Лабораторні:	
	-	-
Форма підсумкового контролю: комбінована	Самостійна робота:	
	60	102

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Метою навчальної дисципліни «Основи логопедії» є формування у здобувачів вищої освіти основних положень логопедії, теоретико-методологічних знань про об'єкт і предмет, мету і завдання логопедії, як науки, принципів і методів логопедичної роботи, найбільш поширених мовленнєвих порушень, етапів корекційної роботи та успішного застосування їх на практиці.

Відповідно до освітньої програми, вивчення дисципліни сприяє формуванню у здобувачів вищої освіти таких **компетентностей**:

Інтегральна компетентність

- здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі і практичні проблеми у галузі спеціальної та інклюзивної освіти або у процесі професійної діяльності (корекційній навчально-виховній, навчально-реабілітаційній), що передбачає застосування певних теорій та методів відповідної науки і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

Загальні компетентності (ЗК):

- здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях (ЗК-4);
- здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями (ЗК-7);
- здатність працювати в команді (ЗК-8).

Спеціальні (фахові, предметні) компетентності (СК):

- усвідомлення сучасних концепцій і теорій функціонування, обмеження життєдіяльності, розвитку, навчання, виховання і соціалізації осіб з особливими освітніми потребами (СК-1);

- здатність до аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду становлення і розвитку спеціальної та інклюзивної освіти, зокрема освіти для дітей з інтелектуальними порушеннями (СК-2);

- здатність застосовувати психолого-педагогічні, дефектологічні, медико-біологічні знання у сфері професійної діяльності (СК-3);

- здатність планувати та організовувати освітньо-корекційну роботу з урахуванням структури та особливостей порушення мовлення, актуального стану та потенційних можливостей осіб із особливими освітніми потребами (СК-4);

- здатність реалізовувати ефективні корекційно-освітні технології у роботі з дітьми та підлітками з інтелектуальними та комплексними порушеннями, в структурі яких є інтелектуальні, доцільно обирати методичне й інформаційно-комп'ютерне забезпечення (СК-5);

- здатність дотримуватися вимог до організації корекційно-розвиткового освітнього середовища (СК-7);

- здатність до особистісного та професійного самовдосконалення, навчання і саморозвитку (СК-16).

3. ПЕРЕДУМОВИ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Передумовами вивчення навчальної дисципліни «**Основи логопедії**» є опанування таких навчальних дисциплін освітньої програми (ОП):

ОК 08   Вступ до спеціальності

4. ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

Очікувані результати навчання, які повинні бути досягнуті здобувачами освіти після опанування навчальної дисципліни «**Основи логопедії**»:

Очікувані результати навчання
- вміє аналізувати методичні та практичні рекомендації щодо корекції мовлення у дітей;
- розуміє закономірності та особливості мовленнєвого онтогенезу дітей з порушеннями мовлення; має теоретичні знання про види мовленнєвих порушень, їх причини, механізми, структури і симптоматику мовленнєвих порушень; про класифікації мовленнєвих порушень, принципи, методи і засоби логопедичної діагностики та корекції;
- знає етапи корекційно-відновлювальної роботи при різних видах мовленнєвих порушень, методи і прийоми корекції і компенсації мовленнєвих порушень;
- володіє принципами, методами, прийомами, засобами і змістом логопедичного обстеження осіб з порушеннями мовлення;
- здатний здійснювати спостереження за дітьми з мовленнєвими порушеннями, реалізовувати корекційно-педагогічну роботу з урахуванням їхніх психофізичних, вікових особливостей, індивідуальних освітніх потреб, можливостей та здібностей
- має навички складання алгоритму корекційно-розвивальної роботи з дітьми, які мають мовленнєві порушення;
- здатний планувати освітньо-корекційну роботу на основі результатів психолого-педагогічної діагностики осіб з порушеннями мовлення з врахуванням їхніх вікових та індивідуально-типологічних відмінностей;
- має навички самостійного навчання та пошуку необхідної інформації

5. ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Засоби оцінювання та методи демонстрування результатів навчання

Засобами оцінювання та методами демонстрування результатів є:

- тести;
- презентації результатів виконаних завдань;
- модульна КР;
- інші види індивідуальних та групових завдань.
- залік.

Форми контролю та критерії оцінювання результатів навчання

Форми *поточного контролю*: опитування, обговорення теоретичних питань, співбесіда, дискусії, заслуховування фіксованих виступів, тести, розроблення презентацій, виконання практичних завдань, підготовка доповідей.

Форма *модульного контролю*: письмова контрольна робота/тестування.

Форма *підсумкового контролю*: залік.

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти (модуль 1)

Поточне оцінювання та самостійна робота										Модульна контрольна робота	Сума
T1-	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	CP	T10	
5	5	5	5	5	5	5	5	5	10	456	1006

T1, T2 ... – теми практичних, CP – самостійна робота

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти (модуль 2)

Поточне оцінювання та самостійна робота										Модульна контрольна робота	Сума
T11	T12	T13	T14	T15	T16	T17	T18	T19	CP	T20	
5	4	5	4	5	4	5	5	5	10	456	1006

T11, T12 ... – теми практичних, CP – самостійна робота

Критерії оцінювання під час аудиторних занять

Теоретична підготовленість перевіряється і оцінюється за результатами усної або письмової відповіді на питання практичних занять, що складені у відповідності до змісту навчальної програми.

На практичних заняттях пропонуються до виконання деякі форми творчої роботи: здійснення порівняльного аналізу, обговорення дискусійних питань, складання міні-глосарію з окремої теми, тощо. За умов дистанційного навчання освітній процес здійснюється у формі індивідуалізованого спілкування здобувача з викладачем через мультимедійні засоби, а також із використанням мультимедійних освітніх технологій у процесі самонавчання (друковані, аудіо-, відеоматеріали та навчальні матеріали, що надходять з комп'ютерних мереж).

Усна відповідь здобувача (до 4 балів)

4 бали отримують здобувачі, які знають зміст заняття та лекційний матеріал у повному обсязі, ілюструючи відповіді різноманітними прикладами; повно та ґрунтовно розкрили теоретичне питання, використавши при цьому не лише обов'язкову, а й додаткову літературу; дали вичерпні точні та ясні відповіді без будь-яких навідних питань; виклали матеріал без помилок і неточностей.

3 бали отримують здобувачі, які знають зміст заняття та добре його розуміють, в цілому розкрили теоретичне питання, однак не повно і допустивши

деякі неточності. При цьому не використали на достатньому рівні обов'язкову літературу; хоча на додаткові питання відповідають без помилок; виконують практичні завдання, відчуваючи складнощі лише у найважчих випадках.

2 бали отримують здобувачі при задовільному рівні розуміння змісту заняття, які правильно визначили сутність питання, але розкрили його не повністю, допустивши деякі незначні помилки; спроможні вирішувати спрощені завдання за допомогою навідних питань; частково вирішують задачі та виконують практичні навички, відчуваючи складнощі в ряді простих випадків.

1 бал отримують здобувачі, які правильно визначили сутність питання, недостатньо або поверхово розкривши більшість його окремих положень і допустивши при цьому окремі помилки, які частково вплинули на загальне розуміння проблеми; не спроможні самостійно систематично викласти відповідь, але на прямо поставлені прості запитання відповідають вірно.

0,5 бала отримують здобувачі, які частково та поверхово розкрили лише окремі положення питання і допустили при цьому певні суттєві помилки, котрі значно вплинули на загальне розуміння питання.

Доповнення відповіді:

1 бал – отримують здобувачі, які глибоко володіють матеріалом, чітко визначили його зміст; зробили глибокий системний аналіз змісту виступу, виявили нові ідеї та положення, що не були розглянуті, але суттєво впливають на зміст доповіді, навели власні аргументи щодо основних положень даної теми;

0,5 бала отримують здобувачі, які виклали матеріал з обговорюваної теми, що доповнює зміст виступу, поглиблює знання з даної теми та висловили власну думку.

Критерії оцінювання тестування

Тестування за допомогою закритих питань: тест містить 4 питання. Оцінка правильної відповіді на кожен з них 1 бал, оцінка неправильної відповіді - 0 балів. Кожне питання має кілька передбачуваних відповідей, одна з яких правильна.

Оцінка за допомогою тесту з відкритими питаннями або термінологічного диктанту. Якщо оцінка проводиться одним завданням (максимум 2 бали), критерієм оцінки будуть:

2 бали. Відповідь повна, термінологія збережена, помилок немає. Міркування на високому рівні.

1,5 бали. Відповідь повна, хоча коротка, термінологічно правильна, немає істотних недоліків; судження правильні.

1 бал. Відповідь неповна. Термінологія визначена з помилками. Судження фрагментарні.

0,5 балів. Відповідь з помилками і не використана спеціальна термінологія. Відповідь по суті є невірною. Передано лише окремі фрагменти відповідного матеріалу питання. *0 балів.* Відповідь не відповідає питанням або зовсім не дана.

За наявності у здобувача сертифікату он-лайн платформ ED ERA. URL : <https://www.ed-era.com/>, Prometheus. URL : <https://prometheus.org.ua/> тощо, тематика якого співпадає з однією із тем дисципліни, згідно до «Схеми

нарахування балів», йому буде зарахована відповідна кількість балів. Здобувач звільняється від виконання практичних робіт за цією темою або цим модулем.

У разі відсутності здобувача на практичному занятті, йому необхідно у двотижневий термін письмово у MOODLE або Classroom здати практичну роботу, яку буде оцінено згідно «Схеми нарахування балів». Якщо робота буде здана пізніше вказаного терміну, від зазначеного у «Схемі...» балу за практичну роботу, буде знято 1 бал.

Оцінювання самостійної роботи здобувачів

Оцінювання самостійної роботи здобувачів, яка передбачена в темі поряд з аудиторною роботою, здійснюється під час поточного контролю теми на відповідному аудиторному занятті. Оцінювання тем, які виносяться лише на самостійну роботу і не входять до тем аудиторних навчальних занять, контролюється при змістовому модульному контролі. Кількість балів за різні види індивідуальної самостійної роботи здобувача залежить від її обсягу і значимості, але не більше 10 балів. Ці бали додаються до суми балів, набраних здобувачем за поточну навчальну діяльність.

«Мультимедійна презентація» – представлення змісту навчального предмета, навчальної задачі з використанням мультимедійних технологій.

4 бали – тема розкрита, матеріал повністю відповідає вказаним параметрам, презентація оформлена без зауважень.

3 бали – тема розкрита частково (не більше 2 зауважень), матеріал відповідає вказаним параметрам частково (не більше 2 зауважень), презентація оформлена з зауваженнями (1-2 зауваження).

2 бали – тема розкрита частково (не більше 3 зауважень), матеріал відповідає вказаним параметрам частково (не більше 3 зауважень), презентація оформлена з зауваженнями (не більше 3 зауважень).

1 бал – тема не розкрита (4 та більше зауважень), матеріал відповідає вказаним параметрам частково (4 та більше зауважень), презентація оформлена з зауваженнями (4 та більше зауважень).

Складання словника основних термінів, що визначені програмою курсу (за темами).

Програмою курсу визначений перелік ключових термінів, що розкривають зміст кожної теми. Здобувачам пропонується скласти словник основних термінів з конкретної теми на останніх сторінках опорного конспекту лекцій.

2 бали нараховуються здобувачам, які не лише склали повний перелік визначених термінів з конкретної теми, а й можуть вільно розтлумачити їх зміст.

1 бал нараховується здобувачам, які склали неповний перелік визначених термінів з конкретної теми і не можуть їх розтлумачити без конспекту.

Критерії оцінювання самостійної роботи здобувача

Бали	Критерії оцінки
9-10	за самостійну роботу присвоюються студенту, якщо він ретельно виконує всі завдання самостійної роботи, демонструє знання і розуміння вивченого матеріалу
7-8	студент недостатньо повністю виконує завдання самостійної роботи
5-6	студент важко відтворює навчальний матеріал
3-4	студент недбало виконує завдання самостійної роботи, має недостатні знання і засвоєння вивченого матеріалу
1-2	студент виконує завдання самостійної роботи з грубими помилками
0	студент не виконує завдання самостійної роботи

Критерії оцінювання модульної контрольної роботи

Упродовж семестру з дисципліни проводиться 2 модульні контрольні роботи. МКР складається з вирішення тестових завдань, теоретичних питань, а в умовах дистанційного навчання – тестів, ситуаційної задачі. До модульної контрольної роботи допускаються всі здобувачі. На виконання письмового компонента МКР відводиться до двох академічних годин. Здобувач, який не з'явився на МКР з поважної причини, може пройти його у визначений кафедрою термін.

У випадку отримання незадовільної контрольної модульної рейтингової оцінки здобувач повинен повторно пройти модульний контроль в установленому порядку. При повторному проходженні модульного контролю максимальна величина контрольної модульної рейтингової оцінки в балах, яку може отримати здобувач, не повинна перевищувати максимальне значення оцінки «Добре» за національною шкалою. Повторне проходження модульного контролю при отриманій раніше позитивній контрольній модульній рейтинговій оцінці з метою підвищення підсумкової модульної рейтингової оцінки не дозволяється.

Шкала контролю модульної контрольної роботи

Показники	Бали
Письмова модульна контрольна робота:	0 – 50:
- тестові завдання (за кожну правильну відповідь нараховується 1 бал)	0 – 30
- 2 теоретичні питання (за кожну правильну відповідь нараховується 10 балів)	0 - 20

Шкала контролю модульної контрольної роботи (в умовах дистанційного навчання)

Показники	Бали
Письмова модульна контрольна робота:	0 – 50:
- тестові завдання (за кожну правильну відповідь нараховується 2 бали)	0 – 40
- ситуаційна задача	0 - 10

Критерії оцінювання підсумкового семестрового контролю

Якщо студент має позитивну (за національною шкалою) підсумкову семестрову модульну рейтингову оцінку, то він допускається до семестрового заліку.

До заліку допускаються тільки ті здобувачі, які отримали такі бали: по 35 балів і більше – за контроль усіх двох змістових модулів. До підсумкового (семестрового) контролю з навчальної дисципліни не допускаються здобувачі, які не виконали усі види обов'язкових робіт (практичних завдань, тощо), передбачених робочою програмою, а також підсумкова модульна оцінка яких становить менше 35 балів.

Здобувач має право не складати залік і отримати підсумкову семестрову рейтингову оцінку без заліку, якщо він виконав протягом семестру всі види навчальної роботи і отримав позитивну (за національною шкалою) підсумкову семестрову модульну рейтингову оцінку. У протилежному випадку він повинен обов'язково складати семестровий залік.

Для комплексного оцінювання успішності здобувача на заліку з означеного курсу мають бути враховані наступні критерії:

- повнота розкриття питання;
- логіка викладення матеріалу;
- культура мовлення;
- впевненість, емоційність та аргументованість відповіді;
- використання під час відповіді додаткової інформації;
- уміння аргументувати, аналізувати, порівнювати, узагальнювати, навчальну інформацію, робити висновки.

Для підвищення позитивної оцінки надається одна спроба. Незалежно від того, чи здобувач складає залік у зв'язку з тим, що в нього підсумкова модульна оцінка незадовільна (35-59 балів), чи з метою підвищення позитивної оцінки, викладач виставляє здобувачу оцінку, керуючись виключно рівнем його знань, виявлених на заліку, тобто, виходячи із 100 балів, але при цьому виставлена підсумкова (семестрова) оцінка не може бути нижчою за підсумкову модульну оцінку.

При виставленні оцінки враховуються результати навчальної роботи здобувача протягом семестру.

За умови карантинних обмежень та неможливості відео-зв'язку може використовуватися тільки дистанційна (письмова) форма оцінювання за допомогою сайту електронного навчання ДВНЗ «УжНУ» (e-learn.uzhnu.edu.ua).

Шкала контролю письмового дистанційного заліку для денної та заочної форми навчання

Показники	Бали
Залікова робота:	
- тестові завдання (за кожну правильну відповідь нараховується 2 бали)	0-60
- теоретичні питання (за кожне питання 0-10 балів)	0-20
- практичне завдання	0-20
Загальна оцінка	100

Відповідність підсумкової семестрової рейтингової оцінки в балах оцінці за національною шкалою та шкалою ECTS

Оцінка в балах	Оцінка за національною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS	
		Оцінка	Пояснення
90-100	Відмінно	A	Відмінно (відмінне виконання лише з незначною кількістю помилок)
82 – 89	Добре	B	Дуже добре (вище середнього рівня з кількома помилками)
74 – 81		C	Добре (в загальному вірне виконання з певною кількістю суттєвих помилок)
64 – 73	Задовільно	D	Задовільно (непогано, але зі значною кількістю недоліків)
60 – 63		E	Достатньо (виконання задовольняє мінімальним критеріям)
35 – 59	Незадовільно	FX	Незадовільно (з можливістю повторного складання)
1 – 34		F	Незадовільно (з обов'язковим повторним курсом)

Академічна доброчесність. Високо цінується академічна доброчесність. До всіх здобувачів освітньої програми відбувається абсолютно рівне ставлення.

Дотримання академічної доброчесності здобувачами освіти передбачає: самостійне виконання навчальних завдань, завдань поточного та підсумкового контролю результатів навчання (для осіб з особливими освітніми потребами ця вимога застосовується з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей); пошуку інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права; надання достовірної інформації про результати власної (наукової, творчої) діяльності, використанні методики досліджень і джерела інформації.

Порушеннями академічної доброчесності вважаються: академічний плагіат, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація, списування, обман, необ'єктивне оцінювання.

Не дотримання академічної доброчесності стане причиною стягнень, за що можуть відніматися бали. Мінімальне покарання для здобувачів, яких спіймали на обмані чи плагіаті під час підсумкового контролю, буде нульовим для цього завдання з послідовним зниженням підсумкової оцінки дисципліни принаймні на одну літеру. Будь ласка, поставтесь до цього питання серйозно та відповідально.

6. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

6.1. Зміст навчальної дисципліни

МОДУЛЬ I. Логопедія як наука: предмет, структура, перспективи розвитку. Порушення звуковимови.

Тема 1. Логопедія як педагогічна наука, її предмет, завдання. Понятійно-категоріальний апарат логопедії.

Логопедія як наука, її визначення. Предмет і завдання логопедії. Зв'язок логопедії з іншими науками. Значення логопедії. Особистість логопеда. Актуальні проблеми сучасної логопедії. Понятійно-категоріальний апарат логопедії.

Тема 2. Етіологія і класифікація мовленнєвих порушень.

З історії розвитку логопедичної допомоги дітям.

Органічні, функціональні та соціально-психологічні причини мовленнєвих порушень. Фактори, які викликають мовленнєві порушення (екзогенно-органічні, спадкові, соціальні).

Клініко-педагогічна класифікація мовленнєвих порушень. Психолого-педагогічна класифікація мовленнєвих порушень. Види мовленнєвих порушень. Порушення усного мовлення: розлади фонаційного оформлення висловлювання (дисфонія (афонія), дислалія, ринолалія, дизартрія, брадилалія, тахілалія, заїкуватість); розлади структурно-семантичного (внутрішнього) оформлення висловлювання (алалія, афазія). Порушення писемного мовлення: дислексія (алексія) і дисграфія (аграфія).

Тема 3. Порушення звуковимови. Дислалія.

Визначення дислалії, значення терміну. Класифікація дислалії в залежності від причин, механізмів, кількісних та якісних проявів дефекту звуковимови.

Функціональна дислалія, її форми в залежності від порушення психофізіологічного механізму. Механічна (органічна) дислалія. Характер дефектів вимови звуків при механічній (органічній) дислалії.

Рівні порушеної вимови. Мета, зміст та методика обстеження дитини з дислалією. Диференціальна діагностика: відмежування дислалії від вікових особливостей мовлення, мінімальних проявів дизартрії, інших мовленнєвих розладів тощо.

Методика логопедичної роботи з усунення дислалії. Етапи корекційної роботи. Принципи і методи логопедичної роботи, спрямованої на виховання правильної вимови звуків. Характеристика основних етапів роботи над звуком:

підготовчого, етапу формування первинних вимовних умінь та навичок і третього етапу - автоматизації, диференціації та введення звука в зв'язане мовлення. Способи постановки звуків.

Тема 4. Особливості логопедичної роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями.

Загальна характеристика порушення мовлення у дітей з ІІІ.

Порушення фонетичної сторони мовлення у школярів з ІІІ та логопедична робота з їх подолання. Порушення лексики у школярів з ІІІ та особливості логопедичної роботи з її розвитку. Порушення граматичної будови мовлення у дітей з ІІІ і логопедична робота з корекції порушень граматичного ладу мовлення. Порушення зв'язного мовлення у школярів з ІІІ і логопедична робота над його розвитком.

МОДУЛЬ ІІ. Основні мовленнєві порушення та етапи корекційної роботи

Тема 5. Ринопалія.

Визначення, поширеність та патогенез ринопалії. Класифікація ринопалії. Форми ринопалії: відкрита (функціональна і органічна).

Причини, симптоматика відкритої ринопалії. Причини, симптоматика закритої ринопалії. Класифікація незарощень губи та піднебіння. Вплив вродженої піднебінної патології на фізичний, психічний та мовленнєвий розвиток дитини. Особливості усного та писемного мовлення при відкритій ринопалії. Обстеження мовлення дитини із ринопалією. Зміст основних методик логокорекційної роботи щодо подолання ринопалії: принципи, методи, мета, завдання, етапи та напрямки корекційної роботи. Профілактика порушень мовлення дитини із ринопалією.

Тема 6. Дизартрія.

Сутність і прояви дизартричних порушень. Основні причини дизартричних порушень. Клініко-психологічна характеристика дітей з дизартрією.

Класифікація дизартрій (бульбарна, псевдобульбарна, естрапірамідна або підкоркова, мозочкова, коркова). Методика логопедичного обстеження дітей із дизартрією.

Система корекційно-педагогічної роботи при дизартрії. Мета та провідні завдання логопедичної роботи при дизартрії. Напрями корекційної роботи при дизартрії. Роль спеціалістів у комплексній роботі з дітьми із дизартрією.

Тема 7. Порушення голосу та темпу мовлення.

Акустичні основи голосоутворення. Розвиток голосу у дитини. Загальна характеристика порушень голосу. Причини, механізми і класифікація порушень голосу. Центральні і периферичні, органічні та функціональні порушення голосу: афонії, дисфонії.

Методика корекційної роботи при порушеннях голосу.

Порушення темпу мовлення (брадилалія, тахілалія) та корекційна робота.

Тема 8. Заїкання.

Загальна характеристика, причини виникнення заїкання, його симптоматика.

Класифікація заїкання. Невротична форма заїкання. Неврозоподібна форма заїкання.

Комплексний підхід до подолання заїкання. Сучасні методики та технології подолання заїкання. Профілактика заїкання.

Тема 9. Алалія.

Поняття про алалію. Причини алалії. Симптоматика та механізми алалії. Класифікація алалії: моторна, сенсорна, сенсомоторна. Мета та завдання обстеження дітей з алалією. Етапи логопедичного обстеження. Диференційна діагностика алалій та інших порушень психофізичного розвитку.

Етапи корекційної роботи з подолання алалії. Особливості логопедичної роботи з подолання моторної алалії. Особливості логопедичної роботи з подолання сенсорної алалії.

Тема 10. Афазія.

Вивчення, причини, класифікація афазій. Дитяча афазія. Порівняльна характеристика афазій з іншими порушеннями. Організація, зміст та методика комплексної корекційно-відновлювальної роботи при афазії.

Тема 11. Загальний недорозвиток мовлення.

Поняття загального недорозвинення мовлення. Причини та механізми загального недорозвинення мовлення (ЗНМ). Характеристика першого рівня ЗНМ. Характеристика другого рівня ЗНМ. Характеристика третього рівня ЗНМ. Характеристика четвертого рівня ЗНМ.

Теоретико-методологічні засади вивчення дитини із ЗНМ.

Методика корекційно-педагогічної роботи при загальному недорозвиненні мовлення.

6.2. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин							
	Денна форма				Заочна форма			
	усього	лекції	практичні	самостійна робота	усього	лекції	практичні	самостійна робота
Модуль I								
Логопедія як наука: предмет, структура, перспективи розвитку. Порушення звуковимови.								
Тема 1. Логопедія як педагогічна наука, її предмет, завдання.	8	2	2	4	8	2	-	6
Тема 2. Етіологія і класифікація мовленнєвих порушень	8	2	2	4	8	-	-	8
Тема 3. Порушення звуковимови. Дислалія	18	4	4	10	20	2	2	16
Тема 4. Особливості логопедичної роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями	14	4	4	6	14	2	2	10
<i>Модульна контрольна робота № 1</i>	2	-	2	-	-	-	-	-
Разом за модуль	50	12	14	24	50	6	4	40
Модуль II								
Основні мовленнєві порушення та етапи корекційної роботи								
Тема 5. Ринологія	10	2	2	6	10		-	9
Тема 6. Дизартрія	10	2	2	6	10		-	9
Тема 7. Порушення голосу та темпу мовлення	8	2	2	4	10	1	-	9
Тема 8. Заїкання	10	2	2	6	10	1	-	9
Тема 9. Алалія.	10	2	2	6	10	2	-	14
Тема 10. Афазія.	8	2	2	4	8	-	-	8
Тема 11. Загальний недорозвиток мовлення	12	4	4	4	12	2	2	8
<i>Модульна контрольна робота № 2</i>	2	-	2	-	-	-	-	-
Разом за модуль	70	16	18	36	70	6	2	62
Усього годин	120	28	32	60	120	12	6	102

6.3. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна форма	Заочна форма
Модуль I. Логопедія як наука: предмет, структура, перспективи розвитку. Порушення звуковимови.			
1	Логопедія як педагогічна наука. Її предмет, задачі. Причини мовленнєвих порушень. Класифікація порушень мовлення у дітей.	2	
2	Організація логопедичної допомоги в Україні.	2	
3	Характеристика дислалії. Класифікація дислалії.	2	2

4	Логопедична робота з усунення дислалії.	2	
5	Особливості логопедичної роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями.	2	2
6	Розвиток мовлення дітей з ІІІ	2	
7	<i>Модульна контрольна робота 1</i>	2	
Модуль ІІ. Основні мовленнєві порушення та етапи корекційної роботи			
8	Ринолалія. Класифікація ринолалії. Система корекційно-педагогічної роботи щодо подолання ринолалії	2	
9	Дизартрія: етіологія, патогенез, синдромокомплекс, класифікація. Комплексний підхід до подолання дизартрії.	2	
10	Порушення голосу і темпу мовлення: причини, класифікація. Корекційна робота при цих порушеннях.	2	
11	Заїкання. Класифікація заїкання. Комплексний лікувально-педагогічний метод подолання заїкання.	2	
12	Поняття про алалію, класифікація алалій. Методика корекційно-розвивальної роботи при алалії.	2	
13	Поняття про афазію, класифікація афазій. Методика корекційно-відновлювальної роботи при афазії.	2	
14	Загальне недорозвинення мовлення (ЗНМ). Клініко-психолого-педагогічна характеристика дітей із ЗНМ.	2	2
15	Методика корекційно-розвивальної роботи з дітьми із ЗНМ.	2	
16	<i>Модульна контрольна робота 2</i>	2	
	Усього	32	6

6.4. Самостійна робота

№/ п	Назва теми і завдання	Кількість годин	
		Денна форма	Заочна форма
1	Теоретичні та методологічні основи логопедії Завдання: - Визначити фактори, які визначають специфіку психічного розвитку дитини-логопата. Представити їх у вигляді схеми. - Характеристика трьох функціональних блоків діяльності мозку за О.Р.Лурія. - Виписати у словник терміни категоріального апарату логопедії.	4	6
2	Етіологія і класифікація мовленнєвих порушень Завдання: - Скласти таблицю причин виникнення мовленнєвих порушень. - Види мовленнєвих розладів та їх визначення за двома класифікаціями. Складання словника. - Скласти логічну схему взаємозв'язку між психолого-педагогічною та клініко-педагогічною класифікаціями.	4	8
3	Дислалія Завдання: - Виписати у словник терміни з теми «Дислалія» і їх визначення. - Дібрати статичні та динамічні вправи в ігровій формі: для а) артикуляційної гімнастики (вправи для губ, язика, щок); б) пальчикової гімнастики; в) ігор на розвиток фонематичних процесів; г) ігор на розвиток дихання (з наочністю). - Підготувати зображення на профілі артикуляції правильного	10	16

	положення органів артикуляції під час вимови. - Дібрати ігри та вправи на розвиток фонематичного слуху, мовного дихання, артикуляційної моторики, звуконаслідувальні ігри (свистячі звуки).								
4	Особливості логопедичної роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями Завдання: - Підготувати конспект групового заняття з розвитку мовлення у дітей з III старшого дошкільного віку.	6	10						
5	Ринолалія Завдання: - Скласти схему «Класифікація ринолалії». - Підготувати мультимедійну презентацію видів розщеплень при ринолалії. - Скласти план бесіди з батьками дитини із ринолалією під час збору анамнестичних даних. - Скласти карту-знань «Послідовність корекційної роботи з подолання відкритої ринолалії». - Підготувати інформацію щодо методики масажу піднебіння та верхньої губи після оперативного втручання.	6	9						
7	Дизартрія Завдання: - Заповнити таблицю: Діагностика форм дизартрії в залежності від локалізації пошкодження нервової системи. - Підібрати завдання (вправ) А) для обстеження загальної моторики дитини з дизартрією; Б) для обстеження фонематичного слуху; В) для обстеження стану звуковимови.	6	9						
8	Порушення голосу та темпу мовлення Завдання: За літературними джерелами опрацювати питання: ✓ Клінічна і психологічна характеристика людей з порушеннями голосу. ✓ Специфіка обстеження мовлення і голосу в дітей та дорослих з дистонією, афонією чи фонастенією. ✓ Методика корекції порушень голосу у дітей, у дорослих. ✓ Клінічна і психологічна характеристика дітей з брадилалією і тахілалією. Методика логопедичної роботи при тахілалії, при брадилалії.	4	9						
9	Заїкання Завдання: - Скласти таблицю «Судоми при заїканні». - Заповнити таблицю: Порівняльний аналіз клініко-психологічних проявів при невротичній та неврозоподібній формах заїкання	6	9						
	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Порівняльний показник</th> <th>Невротична форма</th> <th>Неврозоподібна форма</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	Порівняльний показник	Невротична форма	Неврозоподібна форма					
Порівняльний показник	Невротична форма	Неврозоподібна форма							
	- Зробити порівняльний аналіз комплексних систем реабілітації дітей із заїканням. Результати оформити у вигляді таблиці. - Скласти рекомендації для батьків щодо попередження заїкання у дітей.								

10	Алалія. - Скласти схему «Сучасна класифікація алалій». - У робочому зошиті оформити таблиці: Табл. 1. Немовленнева симптоматика моторної алалії. Табл. 2. Мовленнева симптоматика при моторній алалії. - Виписати у зошит 5 вправ з логоритміки для дітей, що страждають на алалію. - Підготувати доповідь з проблем вивчення, діагностики, корекції алалії у дітей дошкільного та шкільного віку. - Підготувати ділову гру з теми : „Бесіда з батьками „безмовної” дитини. Збір аналізу.”	6	14
11	Афазія - Підготувати повідомлення з теми «Сучасні форми корекційно-відновлювальної роботи з хворими на афазію».	4	8
12	Загальний недорозвиток мовлення Завдання: - Скласти схему класифікації етіологічних факторів, що призводять до ЗНМ. - Зробити порівняльну характеристику ЗНМ та ЗМР. Результати оформити у вигляді таблиці. - Заповнити таблицю: Особливості мовленнєвого розвитку дітей із ЗНМ I рівень II рівень III рівень Звуковимова Фонематичний розвиток Словник Граматична будова - Підготувати проект/презентацію з теми «Ігри та вправи з розвитку мовлення молодших дошкільників із ЗНМ».	4	8
Усього годин		60	102

7. ІНСТРУМЕНТИ, ОБЛАДНАННЯ ТА ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, ВИКОРИСТАННЯ ЯКИХ ПЕРЕДБАЧАЄ НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА (у разі потреби)

Обладнання: мультимедійне обладнання.

Програмне забезпечення:

- робоча програма навчальної дисципліни;
- опорні конспекти лекцій;
- збірка тестових і контрольних завдань для тематичного (модульного) оцінювання навчальних досягнень здобувачів;
- презентації теоретичного матеріалу в PowerPoint;
- роздаткові матеріали для самостійної роботи здобувача під час практичних занять.

8. МЕТОДИ ТА ФОРМИ НАВЧАННЯ

Навчальна робота з курсу проводиться у формі лекцій, практичних занять, самостійної роботи здобувачів. На усіх формах використовуються словесні, наочні та практичні методи з використанням комп'ютерних засобів, які включають в себе як подання матеріалу викладачем (лекція, розповідь, пояснення, бесіда), так і роботу здобувачів з літературою (підручником, довідковою, науково-

популярною, періодичною науковою і навчальною літературою) та глобальною мережею Інтернет; виконання тестових завдань та ін.

Самостійна робота є частиною навчального процесу і передбачає опрацювання здобувачами ВО першого бакалаврського рівня визначеного навчального матеріалу, який передбачений навчальною програмою та освітнім стандартом.

Використовуються сучасні інтерактивні форми навчання відповідно до теми заняття: мозковий штурм, робота в групах, обговорення ситуацій, рольові ігри тощо.

В період дистанційного навчання через вимушені обставини переважно використовуються електронні засоби навчання Google Workspace (Classroom, Gmail, Контакти, Календар, Meet) та MOODLE (e-learn.uzhnu.edu.ua).

9. РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Основна література:

1. Логопедія : підручник / за ред. М.К. Шеремет. вид. 3-тє, перер. та доповн. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2015. 776 с.
2. Савченко М. А. Методика виправлення вад вимови фонем у дітей. 3-є видання, доповнене. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2007. 160 с.
3. Хрестоматія з логопедії : навчальний посібник / Шеремет М.К., Мартиненко І.В. Київ : КНТ, 2006. 360 с.

Додаткова література:

1. Барищук Г.С. Мова наших дітей. Виправлення порушень звуковимови у дітей : навчальний посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. 64 с.
2. Белавіна Н. М. Логопедичні картки для обстеження звуковимови дітей та складової будови слів. Харків : Ранок, 2007.
3. Белова О. Б. (2021). Особливості розвитку мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями. *Медична освіта*, (1), 5–10. URL: https://ojs.tdmu.edu.ua/index.php/med_osvita/article/view/11876
4. Брижук Н.А., Логопедична корекція дитини з вадами інтелекту під час режимних моментів в спеціальній школі-інтернаті. URL: https://imso.zippo.net.ua/wp-content/uploads/2020/06/18.____%D0%91%D1%80%D0%B8%D0%B6%D1%83%D0%BA_71_.pdf
5. Блінова Г.Й. Альбом для обстеження мовлення у дитини : навчально-методичний посібник : В 2 ч. Київ : Благовіст, 2001. 215 с.: іл.
6. Гаврилова Н.С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей: Монографія. Кам'янець-поділький: ТОВ, «Друк-Сервіс», 2011, 200 с
7. Загальне недорозвинення мовлення та його корекція. Навч.-метод. посібн. для здобувачів освіти галузі знань Спеціальна освіта / уклад. І.В. Самойлова, О.А. Тельна. Харків, 2021. 157 с.

8. Ільченко О. В., Тарасова В. В. Особливості мовленнєвого розвитку дітей з порушеннями інтелекту. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. 2016. № 1 (298), лютий. Ч. 2. – С. 78-85.

9. Конопляста С. Ю., Сак Т. В. Логопсихологія : навч. посіб. / за ред. М. К. Шеремет. Київ : Знання , 2010. 293 с.

10. Конопляста С.Ю. Риноалалія від А до Я : монографія. Київ : Книга-плюс, 2015. 312 с.

11. Лупінович С.М. Довідник вчителя-логопеда. Запоріжжя, 2007. 127 с.

12. Малярчук А.Я. Дидактичний матеріал для виправлення мовленнєвих недоліків в 2-х частинах : навчальний посібник. Київ : Літера, 2005.

13. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку : науково-методичний посібник. Київ : КНТ, 2018. 256 с.

14. Проскуріна О.М., Кравченко А.І. Рівні ЗНМ та їх загальна характеристика // Сучасні проблеми логопедії та реабілітації (15.02.2018). С. 104-108.

15. Рібцун Ю.В. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ: програмно-методичний комплекс. Київ : Освіта України, 2011. 292 с.

16. Тарасун В.В. Стерта форма дизартрії: діагностика та особливості логопедичної роботи. *Дефектологія*. 1997. № 4.

17. Трофименко Л.І. Діагностика та корекція загального недорозвитку мовлення у дітей дошкільного віку. Навчально-методичний посібник. Ін-т спеціальної педагогіки НАПН України, Київ, 2014, 72 с.

18. Український дефектологічний словник / за ред. В. І. Бондаря. Київ : Милосердя України, 2001. 210 с.

19. Федько О. К., Чубенко С. В. Артикуляційна гімнастика у малюнках. Харків : Ранок, 2007.

20. Шеремет М. К., Ревуцька О. В. Дислалія [навчальний посібник]. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. 160 с.

21. Шеремет М.К., Ревуцька О.В. Логопедія (корекційна робота при дислалії) : навчальний посібник. Київ, 2009. 244 с.

Електронні ресурси в мережі Інтернет:

Концепція Нової української школи. URL:
<https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkolacompressed.pdf>

Інформаційні ресурси

Каталог логодидактичних ігор - http://logopedija.at.ua/load/didaktichni_igri/2

Коректолог- <http://korektolog.com>

Крок - клуб працівників спеціальної освіти <http://www.krok.org.ua/?lang=ukr>

Логопедична новинка» Любові Чулак - <http://logopedija.at.ua>

Логопедична скарбничка - <http://www.abetka-logopedka.org/logopedskarb.htm>

Логосистем - вебіари для спеціалістів та батьків-
<http://logosystem.ru/novikova-tn-vebinary/>

LogoClub - Логопедичний сайт Альони Король <https://www.logoclub.com.ua/>

Мерсібо- <http://mersibo.ru/>

Робота зі звуками. Логопедичні відео-ігри. Каталог дидактичних ігор:
<http://korektolog.com/index.php/robotazvukmnu/86-rob-zvukstat>

Сайт "Логопед"- <http://logopediya.com/>

Український логопедичний сайт- <https://logopedia.com.ua/>

Я – логопед - <http://www.ilogoped.ru/>

Перелік питань до заліку

Логопедія як наука, її предмет, об'єкт та завдання.

Охарактеризуйте принципи логопедії.

Організація логопедичної допомоги у мережі закладів дошкільної освіти.

Організація логопедичної допомоги дітям у ЗЗСО.

Система логопедичної допомоги дітям та дорослим у закладах охорони здоров'я.

Охарактеризуйте традиційну класифікацію мовленнєвих порушень.

Розкрийте причини мовленнєвих порушень.

Дайте характеристику органічній дислалії.

Дайте характеристику функціональній дислалії.

Охарактеризуйте дислалію в залежності від кількості порушених груп звуків та кількості звуків.

Поняття дизартрії та причини її виникнення.

Симптоматика дизартрії.

Характеристика пізнавальної діяльності дітей з дизартричними порушеннями.

Визначення терміну „ринолалія”. Причини, механізми. Класифікація ринолалії.

Відкрита ринолалія. Причини, механізм, симптоматика.

Закрита ринолалія. Причини, механізм, симптоматика.

Вплив вроджених розщеплень на психічний, фізичний та мовленнєвий розвиток дитини (за Коноплястою С.Ю.).

Класифікація розщеплень при ринолалії.

Визначення алалії, причини алалії.

Мовленнєва симптоматика моторної алалії .

Немовленнєва симптоматика моторної алалії .

Структура дефекту при сенсорній алалії (мовленнєва та немовленнєва симптоматика).

Психолого-педагогічна характеристика дітей із сенсорною алалією.

Визначення афазії, етіологія, механізми.

Афазія у дітей і дорослих.

Класифікація афазій.

Загальна організація, принципи і методи корекційно-відновлювальної роботи при афазії.

Поняття про загальне недорозвинення мовлення (ЗНМ).

Психолого-педагогічна характеристика дітей із ЗНМ.

Характеристика ЗНМ I рівня.

Характеристика ЗНМ II рівня.

Характеристика ЗНМ III рівня.

Завдання і зміст логопедичної роботи на I рівні недорозвитку мовлення.

Завдання і зміст логопедичної роботи з дітьми, що мають ЗНМ II рівня.

Завдання і зміст логопедичної роботи з дітьми, що мають ЗНМ III рівня.

Загальна характеристика, причини виникнення заїкання.

Симптоматика заїкання. Мовленнєві судоми.

Невротична форма заїкання.

Неврозоподібна форма заїкання.

Психологічні особливості дітей із заїканням.

Особливості особистості заїкуватих.

Комплексний підхід до подолання заїкання.

Загальна характеристика порушень голосу. Класифікація порушень голосу.

Методика корекції порушень голосу у дітей, у дорослих.

Особливості прояву мовленнєвого порушення при інтелектуальних порушеннях.

Охарактеризуйте основні етапи роботи з метою виправлення вад мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями.

Результати перегляду робочої програми навчальної дисципліни

Робоча програма перезатверджена на 20___ / 20___ н.р. без змін; зі змінами (Додаток ___).
(потрібне підкреслити)

протокол № ___ від «___» _____ 20 ___ р. Завідувач кафедри _____
(підпис) (Прізвище ініціали)

Робоча програма перезатверджена на 20___ / 20___ н.р. без змін; зі змінами (Додаток ___).
(потрібне підкреслити)

протокол № ___ від «___» _____ 20 ___ р. Завідувач кафедри _____
(підпис) (Прізвище ініціали)

Робоча програма перезатверджена на 20___ / 20___ н.р. без змін; зі змінами (Додаток ___).
(потрібне підкреслити)

протокол № ___ від «___» _____ 20 ___ р. Завідувач кафедри _____
(підпис) (Прізвище ініціали)

Робоча програма перезатверджена на 20___ / 20___ н.р. без змін; зі змінами (Додаток ___).
(потрібне підкреслити)

протокол № ___ від «___» _____ 20 ___ р. Завідувач кафедри _____
(підпис) (Прізвище ініціали)